

Tartalom

HISTÓRIA

- 3 APRÓ FERENC
*Szeged tisztségviselői
1852-ben*
- 6 SIMON MELINDA
*Szegedi kiadók és nyomdák
jelvényei a 19–20. században*
- 11 TÓTH MARCELL
*Menekülés biciklivel –
egy 1944-es naplócska*

ILIA90

- 16 LENGYEL ANDRÁS
*Ilia Mihályról,
születése napjára*
- 18 SZÜGYI-SZÜCS JUDIT
*Ilia 90' – dedikált kincsek
és könyvtári pillanatok
Kiállítás Ilia Mihály
tiszteletére az SZTE
Kleblsberg Könyvtárban*

SZEGEDI FOTÓSOK

- 23 BÁTYI ZOLTÁN
*„Képeimmel a káoszban a
rendet, az enyészetben a
szépet, a részben az egészet
szeretném láttatni”
Beszélgetés Szerdahelyi
Péter agykutatóval,
aki fotográfus is*

SZÍNHÁZ

- 29 SZABÓ ANNA
*Az időutazás kaleidoszkópja
Újszegeden
Összefoglaló a Szegedi
Szabadtéri Játékok 2024-
es évadáról – 2. rész*

ZENE

- 36 KISS ERNŐ
*„Bár bírhatnám azt a titkos
varázserőt...” – 2. rész
Sinkó György (1923–2004)
Liszt-díjas operaénekes,
Érdemes Művész,
tanszékvezető*

EMLÉKEZÉS

- 44 SIMONCSICS JÁNOS
*Vinkler-portré
Dózsa Erzsébetről
avagy Dózsa Erzsi-portré
Vinkler Lászlótól*

A REFORMÁCIÓ HÓNAPJA

- 47 HEGYI ÁDÁM
*A reformáció kezdetei
Szegeden, a református
közösség első évszázadai*
- 53 ÁCS PÉTER
*A Szegedi Református
Egyházközség alapító és
templompépítő lelkipásztorai*
- 61 PATÓCS MOLNÁR JÁNOS
*Rendszerzavartások és a
szegedi református lelkészek*

SZEMLE

- 67 TÓTH MARCELL
*Egy megkésett recenzió: a
szegedi református egyház
„lappangó” évkönyve*
- 77 A SOMOGYI-
KÖNYVTÁR KINCSEI 73.
*Galenii omnia quae extant
opera: quorum alia nunc
primum sunt inventa...*

SIMON MELINDA

Szegedi kiadók és nyomdák jelvényei a 19–20. században

A magyarországi kiadók és nyomdák jelvényeinek feltérképezése és katalógizálása nemzetközi összehasonlításban is meglehetősen jól áll: az 1488-tól 1940-ig terjedő négy kötet¹ már megjelent, az 1941–1990 közötti időszakot feldolgozó utolsó kötet pedig készül. Ezekben természetesen a szegedi székhelyű könyves cégek grafikai cégjegyei is szerepelnek, de mivel ezek szigorúan mechanikus adatközlő munkák, ezért az egy helyhez kötődő jelvények korszak és betűrend szerint szétszórva találhatóak meg bennük, az 1940 utániak pedig még sehol sem jelentek meg. A szegedi könyvkiadással, illetve nyomdászattal foglalkozó rendkívül komoly monográfiák² nem foglalkoznak ezzel a kérdéssel, a modern kori jelvényekről pedig szinte egyáltalán nem létezik (magyar vagy külföldi) szakirodalom. Ezért talán érdemes egy helyen áttekinteni a teljes (eddig ismert) szegedi anyag grafikai és ikonográfiai jellegzetességeit. Helyhiány miatt nem tudjuk felvonultatni a teljes sorozatot, ezért illusztrációként csak olyan jelvényt mutatunk be, amelyeknek a szimbolikája leginkább Szegedre jellemző.

Az első ismert szegedi jelvényt a komáromi születésű Grün Orbán nyomdász, betűöntő, könyvkereskedő és kiadó, illetve özvegye, szül. Köpf Borbála használta 1820-ban, illetve 1829-ben. Az általa alkalmazott kis méretű, rendkívül egyszerű, kalligrafikus *GO* monogram egész Európában divatos típus volt a 19. század első évtizedeiben. Eddigi ismereteink szerint ezt a jelvényt mind Grün Orbán, mind özvegye csupán egy-egy kiadványuk címlapján használta.

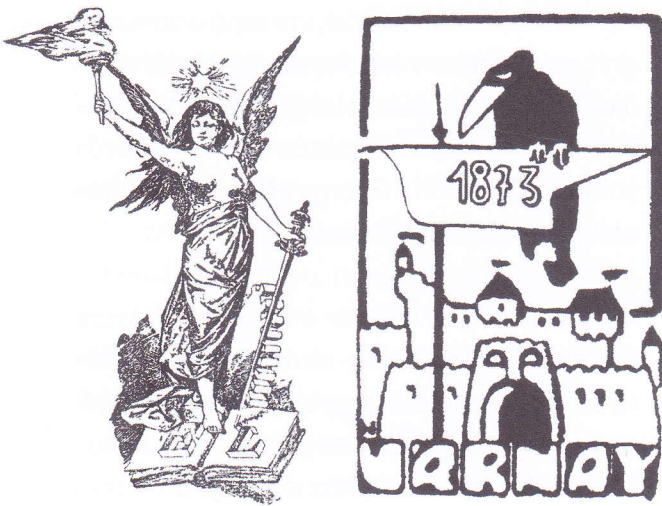
Vállalkozásukat 1835-től kezdődően már fogadott fiuk, Grün János vezette tovább 1857-ig. Ő nevelőapja mellett sajátította el a szakma alapjait, majd Bécsben és a magyar fővárosban szerzett gyakorlatot. Az

amúgy is sok tevékenységi körrel működő szegedi céget 1846-ban könyvnyomdával és papírkereskedéssel is bővítette. Szintén csak egyetlen nyomtatványának hátsó borítójáról ismerjük azt a nyomdászjegyet, amelynek keretét a kor szokásának megfelelően nyomdai körzetekből és léniákból állították össze, középen a nyomda nevét, valamint a nyomtatás helyét és évét közlő német nyelvű szedett felirattal: *SZEGEDIN, Druck von J. Grün. 1845.* (Az ily módon megkomponált jelvényekben a szöveg mindig a nyomtatvány nyelvéhez igazodott a 19. században.)

Immár jóval hosszabb ideig, következetesen használta jelvényét Engel Lajos könyvkiadó és nyomdász, illetve örököse: 1901–

1910, illetve 1895–1901 között (utóbbi frissebb adat a vonatkozó katalógushoz képest). Mindkét jelvény ugyanazt ábrázolja: egy nyitott könyv lapjain a tulajdonos monogramját, a könyv fölött pedig egy szárnyas női alakot, jobb kezében fáklyával, baljában karddal, feje fölött csillaggal. A háttérben egy nagy méretű fogaskerék (az iparosodás jelképe) látható. Engel Lajos ezt a nevére utaló beszélő jelvényt Pécsen és Szegeden is használta, a kiadott könyvek formátuma szerint kisebb és nagyobb méretben is.

Két beszélő jelvény: Engel Lajos (1891–1910) és Várnay Lipót (1915)

Az utolsó (eddig ismert) 19. századi szegedi jelvényt Várnai (Weiszklein) Lipót nyomdász és könyvkereskedő alkalmazta 1885-ben egyik kiadványának hátsó borítóján. A nyomdászjegy a Grün Jánoséhoz hasonló, körzetekből kialakított keret, benne a szedett *Szeged, Várnai L. könyvnyomdájában* felirat. Az 1873-ban megnyitott papír-, írószer- és könyvkereskedés 1883-ban bővült nyomdával is (itt nyomtatták többek között a *Délmagyarország* és a *Szegedi Híradó* című helyi lapokat is).

A cégalapító halála után fia, Várnay Dezső vette át a céget, aki 1912-ben és 1915-ben már egy grafikus ábrázolást választott jelvényül. Az újabb beszélő jelvény

a család választott nevére utal: egy vár előterében egy cégéren ülő holló (a második annyiban tér el az első típustól, hogy a cégéren az alapítás 1873-as évszáma is látható). Az ábrázolás elhelyezkedése (a hátsó borító jobb alsó sarkában) arra utal, hogy nem kiadói, hanem nyomdászjegy funkciót töltött be.

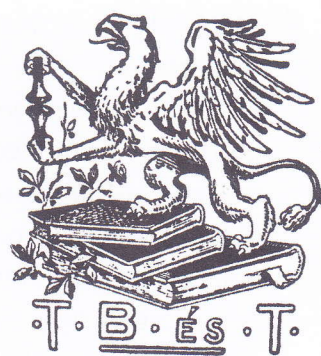
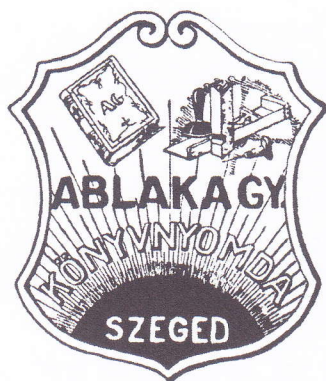
A 20. század első két évtizedéből még két szegedi jelvényt ismerünk: ifjabb Árvay Sándor könyvkiadóét 1911-ből (virágokkal teli kosár, fölötté *IAS* monogram – a címlapon), illetve Endrényi Lajos nyomdászét 1913-ból (nyomdai léniák és szedett felirat – a hátsó borítón).

Annál gazdagabb az 1921–1940 közötti időszak helyi jelvénykincse. Ebből a két évtizedből ismerjük arányaiban a legtöbb szegedi kiadó és nyomda által használt képi ábrázolást, s ezek többsége kimondottan színvonalasnak is mondható.

A nyomdai cifrákból összeállított egyszerű jelvénytípus ebben az időszakban is tovább él, csupán új divatokat követve, új stílusban jelenik meg. Ilyen például a Katonai Körletnyomda 1921-ben használt nyomdai jegye is, amelynek léniákból álló kerete immár art deco ízlésű, geometrikus formákat használ. Szintén modernsége törekszik a Délmagyarország nyomda és lapkiadó vállalat is, amely 1921-es jelvényének egyedi, rombusz alakú keretét túlnyomó részben gömbölyű zárójelekből állította össze a cég egyik mesterszedője. A Délmagyarország nyomda többi jelvényei egyszerű nyitott könyvet, illetve különböző monogram-változatokat próbálgatnak.

A húszas és harmincas évek szegedi jelvényei messze nem azonos színvonalúak. Találunk kevésbé sikerült kézi rajzokat, mint például a Prometheus 1930-as kiadói jegye, amelyen egy háromágú koronából stilizált *P* betű emelkedik ki; de ismerjük magasan képzett művész egészen egyedi alkotását is, mint amilyen például Koroknay József

Ablaka György (1935 és 1941–1943), Bartos Lipót (1940), Traub Bernát és Társa (1932–1935)

könyvkiadó jelvénye.³ Ezen Békefi György grafikus hét egymásra helyezett könyvet ábrázolt, rajtuk egy pennával átszúrt koponya, fölötte *anno MCMXXII* felirat szerepel. A körbefutó szöveg négy arab és két perzsa szóból áll: *Avanin lezzeti, szununun derdi – szununun zahmeti, avanin rahati* (A hangzás édessége, az alkotás kínja – az alkotás fáradsága, a hangzás kelleme).

Nem meglepő, hogy elég sűrűn találkozhatunk általános nyomdász-szimbólumokkal is. Ablaka György 1935-ös nyomdászjegye stilizált címerpajzsot ábrázol, rajta egy csukott könyv, valamint festékezőlabda, öntött betű, szedővas és ár látható. Ehhez képest drasztikusan leegyszerűsített tartalommal készült el a második (eddig publikálatlan) verzió, amelyet 1941–1943 közötti könyvek hátsó borítójáról ismerünk. Ezen már mindössze egy nyitott könyv és két szignatúrás nyomdai betű (*A* és *G*) látható.

Bartos Lipót 1934-ben alkalmazott első típusán egy griff címerpajzsot tart, amelyen a *BL* monogram mellett tintartartóba helyezett lúdtoll látható. A második, 1940-ből ismert típus sokkal egyénibb, amely mögött már képzett alkotót feltételezhetünk: ez egy *B* betűvel egybeolvadó stilizált griffet ábrázol, karmaiban két festékezőlabdával. Hasonló ikonográfiát vonultat fel a Traub Bernát és Társa cég 1932–1935 között használt jelvénye is, amelyet a cég ekkori

tulajdonosai, Lukács Lukács és felesége vászthatott ki. Az inkább 19. századi ízlésvilágú három csukott könyvre lépő ágaskodó griff mancsaiban két festékezőlabdát tart, alul *TB* ÉS *T* betűkkel. Végül talán a nyomdász-címer kiterjesztett szárnyú sasát ábrázolhatja Zachariás György Mars nyomdájának jelvénye is 1931-ben.

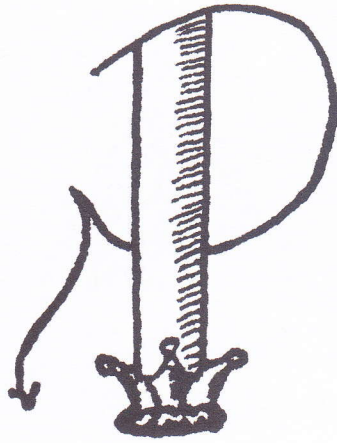
A harmincas években elszaporodnak az általános magyarság-szimbólumok a kiadói és nyomdászjegyeken. Így például a honfoglaló Árpád nagyfejedelem sisakos mellképét használta a szegedi Árpád nyomda két jelvénytípusa is 1935–1938 között, illetve 1938-ban. Hasonló a szimbolikája a Szent István Társulat szegedi fiókjá által 1935-ben alkalmazott kiadói jegyének; ezen Szent István lovon ülő koronás sziluettje szerepel, kezében kettős keresztrel, a háttérben sugárzó napkorong és hármis halom látható. A hármis halom szimbólumát a Szellem és Élet lap- és könyvkiadó 1936–1943 között ismert jelvényén is viszontláthatjuk.

A Magyar Téka 1934–1936 között használt kiadói jegyét nagy valószínűséggel a cég könyveit illusztráló, szerzőivel baráti viszonyt ápoló Buday György metszette fába. A *MAGYAR TÉKA* 1932 köriratú keretben egy *M* betű, és egy gémeskutató formázó *T* betű látható, mögöttük a Nappól áradó sugarakkal. Rendkívül hasonló stílu-

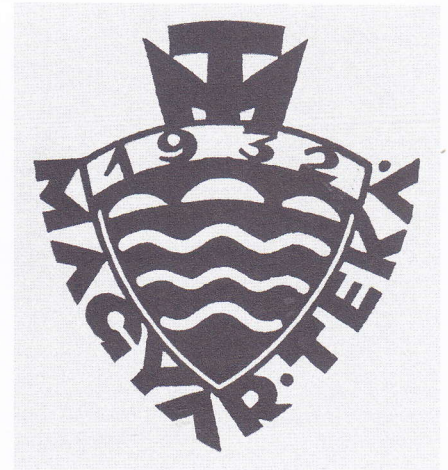

Magyar Téka (1934–1936)

Prometheus (1933)

Magyar Téka (1938–1939)

sú (és valószínűleg egyazon művész keze munkája) a szegedi Prometheus kiadó és nyomda 1933-as jelvénye is. Ezen egy ellenfényben álló, árnyékot vető nagy méretű *P* betű látható, a háttérben falusi házakkal és gémeskutakkal.

A Magyar Téka könyvkiadó később, 1938–1939 között használt jelvényén immár kimondottan szegedi szimbolikát ismerhetünk fel. A valószínűleg szintén Buday György grafikus által készített ábrázoláson stilizált címerben hullámokat láthatunk (utalás a Tiszára), fölöttük egy híd és az 1932-es cégalapítási év látható.

A város legjelentősebb nyomdaipari vállalkozása, a Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. számos jelvénytípust használt a két világháború között. Ezek közül négy igen jól sikerült verzió a városháza jellegzetes óratornya látható ovális vagy háromszögletű keretben. Egy köztes, 1925-ös változaton stilizált, cikornyás *SzVNYKRT* betűk szerepelnek egy körben, míg az utolsó, 1942–1944 között használt jelvényen kitért szárnyak között felnyúló kéz tartja a cég nevét hordozó feliratszalagot.

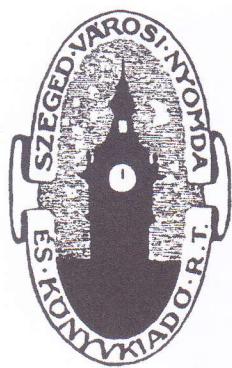
Ez utóbbihoz hasonlóan még szintén publikálatlan a szegedi Szűcs nyomda remekül sikerült 1944-es jelvénye, amely a Dóm épületét ábrázolja. Érdekes, hogy ez az épület, amely a 21. századi városi szim-

bolika legjellegzetesebb elemeként ismert, a teljes (eddig ismert) szegedi jelvényanyagban mindössze itt bukkan fel.

A szocializmus évtizedeiben a könyvkiadás és nyomdászat fajsúlyos vállalatai Budapestre koncentráltak. Szegeden ugyan továbbra is folyt (államosított, nagyüzemi) nyomdászat, ám ez nem járt jelvényhasználattal. Bejegyzett szegedi könyvkiadók pedig nem voltak ebben az időszakban, tehát gyakorlatilag nem tudunk szegedi jelvényekről ebből a korszakból.

A rendszerváltoztatás körül és után létrejött helyi cégek jelvényei talán már ismerősebbek a ma élő generációk számára. Ilyenek a Bába és Társai kockákba foglalt, illetve a Szukits kiadó filigrán vonalú monogramjai, az Universum Könyvkiadó és Könyvterjesztő Kft. babérkoszorúba foglalt bolygó-pályái vagy a Dávid kiadó miniatűr Michelangelo-szobra. A Lazi, a Maxim, a Scriptum és a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola kiadója nyitott vagy csukott könyvet használ(t), a Grimm pedig az örök nyomdász-jelképhez: a griffhez nyúlt vissza. Kiadványainak jellegére, gyermekkönyvkiadó voltára utal a Novum Könyvklub nyitott könyv mögül kikandikáló bojtos sipkás törpéje, és hasonló szerepe van a főként ifjúsági könyveket kiadó Könyvmolyképző ufós jelvényének is. Az újvidéki-szegedi székhe-

Szeged Városi Nyomda (1921, 1921, 1933, 1940–1941), Szűcs (1944)

lyű Agapé a kiadó egyedi karakterekkel írt nevéből alkotott jelvényt. Végül a kiemelkedő jelentőségű szegedi tankönyvkiadó, a Mozaik kötetain két egymás mellett elhelyezkedő háromszöget láthatunk, amelyeket tipikusan a MOZAIK felirat O betűjeként használnak.

Általános jellemzőként elmondható a 20. század legvégén és a 21. század elején alkalmazott helyi jelvényekről, hogy egyrészt a tökéletes sematizálás és leegyszerűsítés felé haladnak, másrészt immár semmilyen szegedi jelleget nem viselnek – ezek általános jellegű, könnyű felismerhetőségre és megjegyezhetőségre törekvő üzleti logók.⁴

Jegyzetek

- 1 V. Ecsedy Judit – Simon Melinda: *Kiadói és nyomdászjelvények Magyarországon 1488–1800 = Hungarian printers' and publishers' devices 1488–1800*. Budapest, Balassi–OSZK, 2009.; Simon Melinda: *Kiadói és nyomdászjelvények Magyarországon 1801–1900. Hungarian printers' and publishers' devices 1801–1900*. Budapest, Balassi–OSZK, 2012.; Simon Melinda: *Kiadói és nyomdászjelvények Magyarországon 1901–1920 = Hungarian printers' and publishers' devices 1901–1920*. Budapest, OSZK, 2019.; Simon Melinda: *Kiadói és nyomdászjelvények Magyarországon 1921–1940 = Hungarian printers' and publishers' devices 1921–1940*. Budapest, OSZK, 2023.
- 2 Többek között lásd Gaál Endre: *A szegedi nyomdászat 1801–1918*. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 2001.; Gaál Endre: *A szegedi nyomdászat 1920-tól a 20. század végéig*. In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta historica* 2005. 63–103. o.; Monostori László: *Szeged könyvkereskedése és könyvterjesztése 1835–1998*. Szeged, Bába és Társai, 1999.
- 3 A jelvényről alapos tanulmányt írt Apró Ferenc: *Avanin lezzeti...* In: *Délmagyarország* 1980. április 27. 5. o.
- 4 A cikkben felsorolt jelvények katalógus szerinti azonosítása: Simon Melinda: *Kiadói és nyomdászjelvények Magyarországon 1801–1900. Hungarian printers' and publishers' devices 1801–1900*. Budapest, Balassi–OSZK, 2012., a következő oldalakon: 103., 104., 130., 131., 132., 323.; Simon Melinda: *Kiadói és nyomdászjelvények Magyarországon 1901–1920*. Budapest, OSZK, 2019.; Simon Melinda: *Kiadói és nyomdászjelvények Magyarországon 1921–1940*. Budapest, OSZK, 2023., 30. o., 264. o., 458–459. o.; Simon Melinda: *Kiadói és nyomdászjelvények Magyarországon 1921–1940*. Budapest, OSZK, 2023., 43. o., 94. o., 107. o., 146. o., 147. o., 183. o., 224. o., 231. o., 255. o., 267. o., 268. o., 271. o., 272. o., 293. o., 295. o., 356. o., 442. o., 462. o., 463. o., 464. o., 465. o., 466. o., 478. o., 496. o.